

УДК 82.09: 82. / 6 / . 2+929 Маланюк 477. 65

Яровенко Т. С.,

кандидат філологічних наук,

ДВНЗ “Харківський коледж текстилю та дизайну”

jarovenko.t@gmail.com

ДІАСПОРНЕ МАЛАНЮКОЗНАВСТВО: ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС “АМЕРИКАНСЬКОГО” ПЕРІОДУ

Анотація

У статті простежується зміна тональності творів Є. Маланюка та підходи до їхнього аналізу в “американський” період життя. Акцентуються проблеми системного осягнення здобутків митця, спроби сформувати уявлення про його творчу еволюцію критиками та літературознавцями діаспори (Б. Бойчук, Ю. Войчишин, С. Гординський, І. Костецький, Ю. Лавріненко, Б. Рубчак та ін.). У площині зацікавлень питання філософської складової лірики поета, стильової своєрідності його доробку, історіософізму мислення й реалізації авторської концепції у ліриці; потреба комплексного вивчення есеїстичного спадку; необхідність актуалізації біографічно-особистісного аспекту осмислення творчості співця Степової Еллади.

Ключові слова: дискурс, есе, естетизм, індикатор, контекст, критерій, культурологія, націософія, неокласицизм, філософська константа.

Summary

The article traces the change in tone of Malanyuk works and approaches to the analysis in “American” period of life. Problems of system comprehension of artist achievements, attempts to form an idea of his artistic evolution by critics and literary scholars of diaspora (B. Boychuk, Y. Voychyshyn, S. Hordynsky, I. Kostecyky, Y. Lavrinenko, B. Rubchak, etc.) are accentuated. Attention is focused on questions of philosophical constituent of poet lyric, stylistic originality of his heritage, historiosophism of thinking and author’s conception implementation in the lyric; need for a comprehensive study of the essay inheritance; need for updating biographical and personal aspect of singer’s work conceptualization of Steppe Hellas.

Key words: discourse, essay, estheticism, detector, context, criterion, culturology, nationsophia, neo-classicism, philosophic constant.

Діаспорне маланюкознавство міжвоєнного або “європейського” періоду складалося переважно із критичних відгуків закордонних вчених-україністів, у яких естетичний вимір творчості Є. Маланюка нерідко заступався ідеологічним фактором потрактування й оцінки його творів. З’ясування ключових моментів літературознавчої історіографії значних змін у підходах до аналізу загальної тональності доробку Є. Маланюка 1940 – 1950 рр. та в “американський” період життя (системне осягнення здобутків митця, формування уявлення про творчу еволюцію, питання стильової своєрідності й філософської складової лірики, історіософізму мислення поета тощо) постає завданням пропонованої студії.

Доба літературної діяльності Є. Маланюка, окреслена закінченням Другої світової війни, тимчасовим осідком у Регенсбурзі й остаточною еміграцією до США, продовжувала залишатися у площині зацікавлень

літературно-мистецької громадськості. Незважаючи на прогнозоване призупинення розвитку української літератури після відомих суспільно-політичних змін у країнах Східної та Центральної Європи і навіть всупереч йому, українська спільнота остаточно оформилась у т.зв. українську діаспору, літературно-мистецьку складову якої представляли значний письменницький корпус та літературознавці з уже “виробленими” (Ю. Войчишин) іменами: І. Багрянний, В. Барка, С. Гординський, Д. Гуменна, В. Державин, Ю. Клен, Г. Костюк (Борис Подоляк), Ю. Лавріненко (Дивнич), Л. Мосендз, У. Самчук, М. Орест, Т. Осьмачка і багато інших. Слід зазначити, що з ними пов’язана тенденція до об’єктивної оцінки художності (естетичної сторони) творчого доробку Є. Маланюка, а саме: особливостей образної системи лірики митця, ідейного пафосу його творів, поетикальних особливостей (версифікації), стильової спрямованості тощо. Так, Віктор Бер виступив із доповіддю “Засади поетики” (Від “Ars poetica” Євгена Маланюка до “Ars poetica” доби розкладеного атома) [1, 7-23], у якій на основі протиставлення зазначених понять обґрунтував “вплив Маланюка на розвиток сучасної і майбутньої поезії, початок якої був закладений в його експресіонізмі та конструктивізмі” [3, 13]. В. Державин у статті “Кристалізація літературних розбіжностей” (1946) заперечив тезу Віктора Бера щодо трансформації мистецької сутності поезії в її суто технічний вияв. Незважаючи на появу під егідою Є. Маланюка маніфестів, скерованих на технізацію трактування поезії, не вся його творчість, наголосив критик, підпорядковувалась вимогам такого стилю.

Літературознавець побачив також у “цьому вірші заперечення “перехожих орд” модерного теоретизування і віру Маланюка в незмінність монументальності клясичного мистецтва” [3, 13]. Двома роками пізніше критик підтвердить своє осмислення творчої еволюції Є. Маланюка: “Глибоко органічний характер сучасного українського клясицизму найвиразніше стверджується останньою стадією в творчості Євгена Маланюка: цей безперечно найрепрезентативніший поет попередньої духової доби “між двох воєн”, напівсимволіст і напівромантик у переважній більшості своїх безмежно напружених і патетичних віршів, в останніх творах своїх, друкованих на другій еміграції (а датованих кінцем 30-х і початком 40-х років) дедалі чіткіше виявляє свій відхід від бароково-романтичної антиномії образу й мислі і своє консеквентне прагнення клясичної гармонії мистецької форми, опертої на несхитних законах всеєвропейської естетики...” [5, 10-11].

Ю. Шерех у статті “Стилі сучасної української літератури на еміграції” (1946), зазначає Ю. Войчишин, на порівняльному зіставленні двох поезій на одну тему (“Убійникам” (25. V. 1926) / “25 травня 1926”), написаних на віддалі восьми років (1928 / 1936), також простежив шлях Є. Маланюка від розгубленого, сповненого протиріччями романтика до зближення “у своїй подальшій творчості до неокласицизму” [3, 14-15]. У тому ж році

С. Гординський публікує статтю “Поетичний рік”, у якій притримується аналогічної думки. На його погляд, Є. Маланюк у зрілій добі творчості свідомо формує власний неокласичний стиль [4].

На американському континенті першою побачила світ збірка Є. Маланюка “Влада” (Філадельфія, 1951). Одним із перших відгукнувся на неї В. Державин статтею “Поет своєї епохи” (Мюнхен, 1952), в якій критик визначив окремі твори, що, на його погляд, належать до мистецьки найкращої частини творчого доробку Є. Маланюка. Разом із тим, рецензент розглядав як негативний прояв змішування в збірці поезії як такої (або справжньої) та віршованої публіцистики, хоча у “Владі”, як і в попередніх збірках, поет виявився “одним з кращих сучасних знавців та цінителів української поетичної мови” [6, 17]. Аналізуючи “Владу” в часописі “Київ” (Філадельфія, 1952), С. Гординський акцентує увагу на специфічній формі вислову національного мотиву, що засвідчує право Є. Маланюка належати до школи Т. Шевченка [3, 16].

Як завжди, оригінальний погляд на збірку, а точніше – на нову поетичну іпостась поета через призму “Влади”, запропонував Ю. Шерех у статті “Влада – се серце”. Насамперед критик стверджував, що тільки сам поет може досягти більше вже досягнутого на сьогодні в українській поезії: “Полемізувати з поезією, навіть коли вона наскрізь історіософська, – марна річ. Ніколи публіцистика не перемаже поезії. Можна приставати чи не приставати на Маланюкову концепцію історії України і її степового прокляття, але тільки поет – сам Маланюк чи інший – може подолати цю концепцію. [...] Стан такий, що тільки Маланюк сьогодні в нашій поезії може піти далі від Маланюка” [8, 415-416]. Окрім цього, Ю. Шерех справедливо зазначає подвійний вияв поета – знайомий читачеві відчужора і той, яким він хоче бути сьогодні: “Першого Маланюка можна сяк-так, при великому бажанні, убити в “поети доби”, – але другий на вічні й космічні теми не говорить – і тому лишається вічним і відбиває якусь частинку космосу, – поскільки поезії взагалі дано космос у себе ввібрати. І, власне, у повоєнних журнальних публікаціях було більше видно цього справжнього Маланюка, ніж це є в збірці “Влада”” [8, 416]. Щодо акцентованого нами визначення, слід згадати також твердження вищезгаданого В. Державина про ймовірність перебування Є. Маланюка в іпостасі “поета своєї епохи” востаннє саме у збірці “Влада”, бо, на думку Ю. Войчишин, “будучи найвидатнішим літературним втіленням своєї доби – 20-их і 30-их років, у післявоєнній добі, що принесла з собою чимало психологічно відмінного, він міг почуватись дещо відчуженим у колі багато молодших колег” [3, 17].

Останній акцент поглиблюється знову ж таки на європейському континенті. І. Качуровський друкує в “Ukraineunddie Welt” (Ганновер, 1954) статтю “Первні поетичної влади”, у якій детально аналізує американську збірку Є. Маланюка, проте висновки робить стосовно всієї минулої творчості поета. Критик наголошує на непроминальній величині творчого доробку

митця, який поставив його над своєю епохою. Ю. Войчишин, проте, особливу увагу звертає на пророцтво свого старшого колеги: “Маланюк має ще дати людству його “твір життя”” – велику поему кохання – бо поет “природжений лірик”, або грандіозну героїку – бо поет “епік з божої ласки” [3, 16].

Наступні збірки (“Остання весна” (1959), “П’ята симфонія” (1964), “Серпень” (1964), “Перстень і посох” (1972) – посмертно) також не залишаються поза увагою критики, тому що поетична особистість Є. Маланюка “увібравши в себе весь життєвий досвід воїна-емігранта, хист митця і майстерність великого поета, вилонювала твори, які не могли не звернути на нього уваги літературних кіл діаспори” [3, 17], що, своєю чергою, спростовувало окремі передбачення поступового зникнення таланту митця. Наприклад, такі визнані метри діаспорного літературознавства, як Г. Костюк, помічають якісні зміни у світовідчужанні, а відтак і творчості Є. Маланюка: “Раніше його поезія була динамічна, бойова, з сильними нотами історіософії і навіть публіцистики, яку він умів майстерно перетворювати на суто поетичний матеріал. У 50–60 роки в його поезії запанували філософські роздуми, заглибленість, індивідуальні нотки та критично-саркастичний погляд на події у сучасному світі” [8, 418-419]. Згодом Б. Кравців узагальнить попередні оцінки творчості Є. Маланюка: “Поетом апокаліптичних літ” полюбляв називати цю природну постать “вісниківської квадриги” редактор повоєнного “ЛНВ” і “Вісника” Дмитро Донцов, зараховуючи його водночас до “трагічних оптимістів”. Про Євгена Маланюка, як “поета епохи”, писав Володимир Державин. “За державну бронзу” Євгена Маланюка говорив й автор цієї статті у доповіді з приводу 30-ліття літературної діяльності поета. Такий же Євген Маланюк і в оцінці репрезентантів сучасної молоді поезії: про його “вогненний голос, що між нами”, пригадував Богдан Рубчак (в “Овіді”, квітень 1957), “майстром залізного слова” визначав Богдан Бойчук (в “Українській літературній газеті” за лютий 1957)” [8, 412-413]. Далі Б. Кравців зазначить, що “усі ці визначення надто вузькі і односторонні” [8, 413]. Тому, як це було продемонстровано ще в рецензії І. Качуровського, у діаспорному літературознавстві починає утверджуватися тенденція навіть окремі твори або збірки Є. Маланюка розглядати комплексно, у контексті всього доробку та його внеску в розвиток еміграційної літератури, що цілком логічно визначало місце митця в національній культурі загалом.

Відповідно формується напрями власне дослідження естетичної системи творчості Є. Маланюка із застосуванням концептуального й системного підходів, що узагальнює Ю. Войчишин. Так, наголошує дослідниця, Б. Кравців говорить про пошук Є. Маланюком розв’язки на сучасний стан його батьківщини – України-Еллади, яка вимагає введення державної бронзи – “синтези варязької сталі і візантійської міді у психіку народу, і тому він захоплюється Хмельницьким, Мазепою і Орликом” [3, 17]. У контексті вищезазначеного щонайближчий географічно земляк митця Яр Славутич в “Історіософії Євгена Маланюка” аналізує засади

Маланюкового мислення і також робить висновок про беззаперечну роль “таких постатей як гетьман Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та Іван Франко у кристалізації теорії поета” [3, 19]. Аналогічної думки притримується О.Тарнавський у “Листах до приятелів”, надаючи Є. Маланюку в українській історіографії місце поета-державника. Разом із тим, Б. Кравців звертає увагу на мотиви лірики Є. Маланюка, які раніше були менш цікавими для критичної рецепції: “Надруковані в збірці “Остання весна” великі цикли ліричних віршів “Зустрічі” й “Остання весна” переважають своєю мистецькою вагою перший із вміщених у ній цикл громадсько-публіцистичних віршів “День гніву” і лірично-епічний спогад “П’ята симфонія”. З такою ж стихійною силою проривається ліричний струм і в циклі віршів 1954-63 років п.н. “Серпень”, що дав назву останній прижиттєвій збірці поезій Євгена Маланюка [...], й у віршах з циклу “Лютий” [...] Тема ліричного струму в поетичній творчості Євгена Маланюка тут тільки заторкнена. Вона, як і всі інші аспекти його поезії, вимагає ширших досліджень, які допоможуть показати цього великого поета в усій його багатогранності й неповторності...” [8, 414].

Ю. Лавріненко створює своєрідний критичний триптих: три літературознавчі есе-рецензії-огляди, присвячені Є. Маланюку – “Поет своєї епохи” [9, 148-151], “Мислитель-спостережник” [9, 151-153], “Плід дозрілості – “Серпень”. Остання книжка поета” [9, 153-156]. Праці доповнюють “літературний портрет” Є. Маланюка характеристиками, які давало йому емігрантське середовище, з наголосом на неоднозначному сприйнятті цієї одіозної постаті та необхідності дослідження її багатовимірності. Так, окрім узагальненої характеристики рецепції читачів-ровесників поета, яким він дав “сатисфакцію за їхні поразки у “визвольних зривах”” [9, 149] та оцінки й ставлення до його творчості критиків-ровесників (Д. Донцов, Ю. Шерех), літературознавець в особі Б. Бойчука окреслює сприйняття доробку Є. Маланюка наймолодшим діаспорним поколінням: “Богдан Бойчук шукає у поезії Маланюка ті елементи, які переростають границі його біографічного простору і часу і мають загальнолюдське і понадчасове звучання, і то як з тембром “заліза”, так і з тембром живої тканини серця” [9, 149], тобто відбувається осмислення творчості Є. Маланюка шляхом виокремлення філософських констант, загальнолюдських вимірів його поетичних образів і тем тощо.

Торкаючись питання входження поезії Є. Маланюка в літературний процес України 20-30-х рр., Ю. Лавріненко наголошує на вагомій особливості цього взаємозв’язку: “Еміграція, вигнання звучать у поезії Маланюка з гіркотою, що нагадує Дантову. Але Маланюк чи не єдиний з усіх еміграційних поетів пройшов був крізь залізну заслону, що розриває надвоє українську літературу” [9, 150], тому, на думку літературознавця, “майбутній історик літератури легко встановить ті духовно-психологічні і стильові елементи, які об’єднують в одно коло Маланюка, Яновського, Рильського,

Еллана... Так, і Еллана – другого після Маланюка “поета гарту” і ворога “музики”, “сталеві” складники психіки й поезії якого своєчасно помітив і відзначив у “Віснику” Донцов” [9, 150–151].

У рецензії “Плід дозрілості – “Серпень”. Остання книжка поета” вчений прагне відійти від заданої попередниками парадигми рецепції лірики Є. Маланюка тільки в патріотичній та історіософській площинах, тому наголошує на філософічності як наскрізній ознаці доробку зрілого митця і зупиняється на творах, які найповніше розкривають цю думку. “Істоту життя ніколи не розкрити людині” [9, 155], – стверджує Ю. Лавріненко, демонструючи філософський нахил Є. Маланюка віршем “Істотне”. Утім, на переконання вченого, Є. Маланюк, як ніхто інший з еміграційних митців, перебував у духовному контакті з Батьківщиною, тому “крізь призму серпневої дозрілості і філософічної мудрості якимось по-новому, спокійніше, але ж зате і повніше звучить і патріотична тема в Маланюка” [9, 156]. Загалом же Ю. Лавріненко, разом із поетом, підбиває підсумки у цілком філософській тональності: “Минуть роки, прийде плата кожному за добрі і злі діла його, вирівнюється неминуче історичний рахунок і української долі” [9, 156].

У двох статтях “Євген Маланюк – поет своєї епохи” (1957) і “Мислитель-спостережник” (1963) Ю. Лавріненко чи не першим розглядає й дає належну оцінку високоякісній есеїстиці першого тому “Книги спостережень”, окреслюючи водночас спрямування її майбутніх досліджень: “Він все ж таки зумів написати томи культурно-історичних та літературно-критичних есеїв і публіцистичних статей, які колись будуть видані напевне, бо досі поки що не старіє плід закладеної в них першорядної і не раз піонерської думки” [9, 151].

Характеризуючи Є. Маланюка як мислителя-історіософа і спостережника (книга “Зруб і парості”, 1971), Ю. Лавріненко визначив два основоположні принципи культурологічних досліджень митця, що забезпечували їхню цілісність і системність. Перший – історичний: суть його полягає в оцінці будь-якого культурного (літературного) явища як репрезентації національної свідомості чи національної духовності (за категоріями автора “Книги спостережень”), індикатора її зрілості, відбиття певного історичного етапу становлення нації [9, 152]. Другий – особистісний вектор критеріїв оцінки художніх явищ. Добір персоналій, осмислення їхніх особистостей і значення в українській культурі (або в будь-якій іншій) були детерміновані виключно аксіологічною системою і світоглядними переконаннями Є. Маланюка. Цим визначався його дослідницький метод: есеїст не претендує на розгорнутий літературознавчий чи культурологічний аналіз, його цікавлять насамперед біографія, ознаки і властивості творчої манери, що уособлюють якість і рівень зрілості національного духу, носієм і репрезентантом котрого є та чи інша творча особистість. Потужність біографічно-особистісного аспекту осмислення творчості митців зумовлена прагненням Є. Маланюка у такий спосіб здійснити самоаналіз, провести

самооцінку, яка, до певної міри, скидалася на психоаналітичну “вівісекцію” власного “Я” [9, 152-153].

Чи не найпомітнішим явищем діаспорного маланюкознавства на межі ХХ – ХХІ ст. постає монографія Ю. Войчишин “...Ярий крик і біль тужавий” (1993), присвячена поетичній особистості Є. Маланюка [2]. “Ця монографія, – твердить авторка, – перша спроба змалювати Маланюка і як поета, і як громадського діяча” [2, 10], тобто за жанром – це перший літературний портрет. Передусім дослідниця здійснює огляд біографії митця, обґрунтовує провідні чинники формування особистості Є. Маланюка на тлі материкового та еміграційного суспільного й культурно-мистецького життя, визначальними віхами якого постають історичні події, участь поета в діяльності різноманітних творчих утворень та публікації творів (розділ “Я син свого народу”) [2, 14–43]. У наступному розділі “Завжди напружено, бо завжди – проти течій” дослідниця, посилаючись здебільшого на есеї, визначає провідні світоглядні домінанти Є. Маланюка, для чого зосереджує увагу на “власному світі” поета, щоб “з’ясувати його погляди як людини, літератора, сина свого народу на основі проблеми буття, показати його ставлення до Бога, до людства, до своїх рідних, до інших майстрів слова” [2, 46]. Головним об’єктом дослідження з відлунням у подальшому тексті монографії постає Маланюкова “концепція формування української нації (не народу!)” [2, 47], як одна з основних “прикмет поетового світогляду” [2, 47]. Окрім беззаперечного авторитету ідейних попередників Є. Маланюка (Т. Шевченко, П. Куліш) [2, 50], Ю. Войчишин встановлює впливи сучасників, які зводяться, передусім, до трьох лідерів українського екзилу: Д. Донцова, В. Липинського та Ю. Липи [2, 51–52]. На наш погляд, проблему висвітлено недостатньо, значна частина конфліктних вузлів націософських роздумів митця залишається поза увагою авторки, а такі питання, як його критика, літературознавчі розвідки, монографічні дослідження постатей української та світової культури й літератури знаходяться практично поза дискурсом науковця.

Напрацювання літературно-критичної думки діаспори за нових суспільних умов стануть відправною точкою досліджень материкового літературознавства. Причини і завдання такого широкого і всебічного знайомства із довгий час замовчуваною складовою української культури сформулював за вимогою часу І. Дзюба: “...Протягом кількох десятиліть українська діаспора в країнах Західної Європи, в Канаді, США, Австралії, країнах Південної Америки створила значні культурні, наукові, мистецькі цінності. Можна по різному ставитися до цих цінностей та до їх творців, але насамперед їх треба знати. Бо сьогодні без такого знання немає повноцінного уявлення про українську національну культуру взагалі. І не може бути повноцінного її розвитку, – як з погляду нагромадження творчого потенціалу, так і з погляду подолання дотеперішньої духовної ізоляваності від світу” [7, 132].

Отже, тональність творів Є. Маланюка і підходи до їхнього аналізу в “американський” період його життя значно змінилися. Критики (Б. Бойчук, С. Гординський, І. Костецький, Ю. Лавріненко, Б. Рубчак та ін.) здійснюють спроби системного осягнення здобутків митця, роблять спроби сформуванню уявлення про творчу еволюцію поета. У площину їхніх зацікавлень потрапляють питання філософської складової лірики митця, стильової своєрідності його доробку, історіософізму мислення Є. Маланюка й реалізації авторської концепції у ліриці; закладаються основи комплексного вивчення есеїстичного спадку (зокрема, акцентується увага на особливостях нарисового мислення прозаїка, його культурософії й літературософії, специфіки портретування українських митців); актуалізується біографічно-особистісний аспект осмислення творчості співця Степової Еллади. Зазначені тенденції були комплексно реалізовані у фундаментальній праці – літературному портреті Ю. Войчишин “...Ярий крик і біль тужавий”. Вона передбачала створення образу Є. Маланюка як поета і громадянина. Проте монографія залишила багато відкритих питань, розв’язання яких активізувало вчених материкової України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бер В. Засади поетики (від “Arspoetica” Євгена Маланюка до “Arspoetica” доби розкладеного атома) / Віктор Бер // МУР. – 1946. – Зб. I. – С. 7–23.
2. Войчишин Ю. “...Ярий крик і біль тужавий”: Поетична особистість Євгена Маланюка / Юлія Войчишин. – К. : Либідь, 1993. – 160 с.
3. Войчишин Ю. Євген Маланюк у літературознавстві української діаспори / Юлія Войчишин // Євген Маланюк: література, історіософія, культурологія. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Є. Маланюка : у 3-х ч. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Ч. III. – С. 12–19.
4. Гординський С. Поетичний рік / Святослав Гординський // МУР. – 1947. – Зб. I. – С. 7–23.
5. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції / Володимир Державин. – Мюнхен, 1948. – 30 с.
6. Державин В. Поет своєї епохи / Володимир Державин // Український самостійник. – Мюнхен, 1952. – № 13.
7. Дзюба І. Поезія вигнання / Іван Дзюба // Прапор. – 1990. – № 1. – С. 131–136.
8. Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране / Євген Маланюк. – Братислава, 1991. – 470 с.
9. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : у 4 т. / [упорядники В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США)]. – К. : Рось, 1994. – Т. II. – 718 с.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2017 року